

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Barbora Biňovcová

Jazyková výstavba próz Petra Šabacha

Linguistic composition of Petr Šabach's prose

Vedoucí práce: prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.

Praha, 2011

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Filozofická fakulta
Katedra / ústav: Ústav českého jazyka a teorie komunikace

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno a příjmení studenta: Barbora Biňovcová

Datum narození: 7. 7. 1988

Kontaktní adresa: Konšelská 9, 180 00 Praha 8

Obor studia / kombinace: český jazyk a literatura

Diplomní obor: český jazyk a literatura

Název práce v češtině: Jazyková výstavba próz Petra Šabacha

Název práce v angličtině: Linguistic composition of Petr Šabach's prose

Vedoucí práce: prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.

Konzultant:

Pokyny k vypracování:

1. Vybrat korpus literárních textů Petra Šabacha, které budou předmětem rozboru; seznámit se s pozicí P. Šabacha v současné české literatuře.
2. Prostudovat základní literaturu o jazyce literárních děl, speciálně o využívání nespisovné češtiny v literatuře. Na tomto základě stanovit metodu rozboru.
3. Analyzovat způsoby uplatnění spisovných a nespisovných jazykových prostředků v textech P. Šabacha. Popsat repertoár nespisovných prostředků, jejich vazbu na složky textu (řeč vypravěče, řeč postav), jejich funkce (charakterizace individuální, sociální, poetizace, hra s jazykem apod.).

4. Případně porovnat způsoby užívání nespisovných prostředků v textech P. Šabacha a jejich filmových prepisech.

Doporučená literatura:

- Čechová, M. a kol. Současná stylistika. Praha 2008.
Daneš, F. a kol.: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha 1997.
Jančáková, J.; Komárek, M.; Uličný, O. (eds.): Spisovná čeština a jazyková kultura 1993. Praha 1995.
Hausenblas, K.: Čeština v dílech slovesného umění. In: Kultura českého jazyka. Liberec 1969, s. 89–101.
Maglione, C.: Nové uplatnění obecné češtiny v literatuře. Naše řeč, 2001, roč. 84, s. 74–80.
Machala, L.: Literární bludiště. Bilance polistopadové prózy. Praha 2001.
Mareš, P.: Mezi spisovnou a nespisovnou češtinou. K užívání jazyka v současné české próze. Slavia, 2008, roč. 77, č. 1–3, s. 111–123.
Minářová, E.; Ondrášková, K. (eds.): Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy. Brno 2004.
Stich, A.: K obecné češtině v současné krásné próze (Ota Pavel). Naše řeč, 1975, roč. 58, s. 215–223.
Stich, A.: O jazyce dvou současných autorů. Naše řeč, 1990, roč. 73, s. 113–126.
Šrámek, R. (ed.): Spisovnost a nespisovnost dnes. Brno 1996.

Bibliografická databáze Ústavu pro českou literaturu AV ČR (www.ucl.cas.cz).

Vedoucí práce (podpis): *al. mareš*

Datum zadání práce: květen 2009

OPONENT: Mgr. CHROMÝ

L.S.

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta (4)
Studijní oddělení
Praha 1, nám. J. Palacha 2, 116 38

2. DAN
.....
Vedoucí základní součásti:

[Signature]
.....
Děkan:

Datum:

Poděkování

Děkuji prof. Petru Marešovi za spolupráci a odborné vedení mé práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. 5. 2011

podpis

Abstrakt

Teoretická část této práce se soustřeďuje na popis prvků souboru češtiny jako národního jazyka, zvláště spisovného jazyka a jeho hovorové vrstvy, obecné češtiny, slangu a argotu; a na uplatňování těchto prvků v umělecké literatuře 20. století.

Praktická část je věnována užívání prvků hovorové a nespisovné češtiny ve vybraných prózách Petra Šabacha se zřetelem na jejich funkci v textu.

Klíčová slova: hovorová čeština, obecná čeština, promluvé pásmo vypravěče, promluvé pásmo postavy, přímá řeč, polopřímá řeč, charakterizační funkce, expresivita

Abstract

The methodological part of the essay focuses on defining elements of the Czech language, especially literary language, colloquial language, vernacular language, slang and argot, and on application of these elements in 20th century literature.

The practical part of the essay is devoted to usage of elements of the colloquial and the nonliterary languages in chosen proses written by Petr Šabach in consideration of their function in text.

Key words: colloquial, vernacular language, locution of narrator, locution of character, direct speech, semi-direct speech, characterization function, expresivity

Obsah

1. Úvod.....	11
2. Teoretická část.....	12
2.1. Stratifikace národního jazyka.....	12
2.1.1. Spisovná čeština a její hovorová vrstva.....	12
2.1.2. Obecná čeština.....	13
2.1.3. Slang.....	18
2.1.4. Argot.....	19
2.1.5. Funkce slangismů a argotismů.....	20
2.1.6. Současná jazyková situace.....	20
2.2. Jazyk uměleckých textů.....	21
2.2.1. Pronikání nespisovných prvků češtiny do umělecké literatury ve 20. století.....	22
3. Praktická část.....	26
3.1. Jak Potopit Austrálii.....	26
3.1.1. Rovina hlásková v promluhovém pásmu vypravěče.....	26
3.1.2. Rovina morfologická v promluhovém pásmu vypravěče.....	28
3.1.3. Rovina syntaktická v promluhovém pásmu vypravěče.....	29
3.1.4. Rovina lexikální v promluhovém pásmu vypravěče.....	30
3.1.5. Nespisovné prvky v promluhovém pásmu postav žáků vyjádřených přímou řečí vyznačenou uvozovkami.....	31
3.1.6. Nespisovné prvky v promluhovém pásmu postavy učitele vyjádřeném přímou řečí vyznačenou uvozovkami.....	31
3.1.7. Nespisovné prvky v promluhovém pásmu postavy školního inspektora vyjádřeném přímou řečí vyznačenou uvozovkami.....	32
3.2. Za sklem.....	32
3.2.1. Nespisovné jazykové prvky v rovině hláskové.....	33
3.2.2. Nespisovné jazykové prvky v rovině morfologické.....	33
3.2.3. Nespisovné jazykové prvky v rovině syntaktické.....	34
3.2.4. Nespisovné jazykové prvky v rovině lexikální.....	34
3.3. Tisíc a jedna noc.....	35
3.3.1. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu vypravěče.....	35
3.3.2. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu postavy zloděje vyjádřeném polopřímou řečí a přímou řečí bez vyznačení uvozovkami.....	36
3.3.3. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu postavy zloděje vyjádřeném přímou řečí vyznačenou uvozovkami.....	37
3.3.4. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu postavy holčičky vyjádřeném přímou řečí vyznačenou uvozovkami.....	38
3.4. Balada štedrovečerní.....	39
3.4.1. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu vypravěče v podkapitolách, resp. pasážích, zaměřených na postavu učitele.....	39
3.4.2. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu postavy učitele vyjádřeném polopřímou řečí.....	40
3.4.3. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu postavy učitele vyjádřeném přímou řečí bez vyznačení uvozovkami.....	40
3.4.4. Promluhové pásmo postavy učitele vyjádřeném přímou řečí vyznačenou uvozovkami.....	41
3.4.5. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu vypravěče v podkapitolách, resp. pasážích, zaměřených na postavu žáka Blbštajna.....	41
3.4.6. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu postavy žáka Blbštajna vyjádřeném polopřímou řečí.....	42

3.4.7. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu postavy žáka Blbštajna vyjádřeném přímou řečí vyznačenou uvozovkami.....	43
4. Závěr.....	44
5. Seznam literatury.....	48
5.1. Primární literatura.....	48
5.2. Sekundární literatura.....	48

Seznam použitých zkratek

med. medicínský slang

mor. moravismus

vězeň. vězeňský slang

rus. rusismus

1. Úvod

Cílem této bakalářské práce je jazyková analýza vybraných textů Petra Šabacha. Zaměřím se na využívání nespisovnosti a na její funkci v promluvových pásmech vypravěče a postav.

V teoretické části práce popíšu soubory jazykových prostředků, které jsou pro mé účely potřebné, a pokusím se také postihnout jejich možné využití v umělecké literatuře. V praktické části potom poznatky uplatním při analýze vybraných prozaických textů. Těmi jsou povídky *Jak potopit Austrálii*, *Za sklem*, *Tisíc a jedna noc* a *Balada štědrovečerní* z první Šabachovy povídkové sbírky *Jak potopit Austrálii* z roku 1986. První dvě jmenované povídky jsou psány skazovou formou vyprávění, tzn. vypravěč je v ich-formě, v dalších dvou je vypravěč v er-formě.

Lubomír Machala označuje Petra Šabacha za pokračovatele tradice tzv. hospodského vyprávění v české literatuře. „Jeho prózy, úspěšně sugerující dojem spontánního vypravěčství, mají spád, komické ladění (s tragickým podmalováním), významná je pro ně tematická i kompoziční inspirace anekdotami. Základním námětovým zdrojem jsou pro Petra Šabacha návraty do dětství a dospívání [...]“ (Machala, 2001, s. 131).

2. Teoretická část

2.1. Stratifikace národního jazyka

Metodologicky vyjdu ze stanoviska Lubomíra Doležela, který spatřuje výchozí etapu jazykově stylistického rozboru uměleckého díla v zkoumání původu jeho jazykových prostředků, respektive jejich vztahu ke zdrojům, ze kterých jsou vybírány (Doležel, 1962, s. 655). Jak Lubomír Doležel dále uvádí, východiskem tohoto výběru je soubor národního jazyka se svou vlastní diferenciací, jeho výsledkem soubor jazykových prostředků umělecké literatury, který má jinou vnitřní diferenciaci založenou na dílčích souborech, jako jsou jazyk doby, umělecký směr, žánr, autor díla a strukturní plány díla (Doležel, 1962, s. 655).¹

Národní jazyk lze definovat jako soubor integrovaných výrazových prostředků vymezený územně, uvnitř diferenciovaný funkčně a teritoriálně a stratifikovaný sociálně. Český národní jazyk zahrnuje spisovný jazyk a nespisovné útvary. Do těch náleží tradiční teritoriální dialekty, interdialekty a obecná čeština. Za poloutvary národního jazyka jsou považovány profesní mluva, slang a argot (Čechová, 2003, s. 45 – 58).

2.1.1. Spisovná čeština a její hovorová vrstva

Spisovná čeština je kodifikovaný útvar národního jazyka, který má vedle jiných funkcí též funkci národně a společensky reprezentativní (Chloupek, 1991, s. 50).

Dnešní mluvené projevy realizované spisovnou češtinou reflektují zpravidla současnou normu (nikoliv přísně kodifikaci) se všemi vývojovými tendencemi, nikoliv výjimečně se od kodifikace odchylují a jsou tolerantní vůči nespisovným prvkům (Čechová, 2003, s. 48). Je proto zapotřebí rozlišovat označení základní formy spisovného jazyka termínem vlastní jazyk spisovný, z kterého je eliminována funkční vrstva hovorová, a spisovný jazyk s jeho hovorovou složkou (Jedlička, 1974, s. 50–51).

---

¹ Doležel míní soubor národního jazyka v širším smyslu, jak jej označil Jaromír Bělič, tedy komplex spisovného jazyka a jemu podřízených nářečí (Bělič, 1955, s. 19).

Hovorovou češtinu nelze považovat za samostatný útvar národního jazyka, jehož místo by bylo mezi vlastní spisovnou a obecnou češtinou,² jedná se o soubor, který v sobě integruje prostředky spisovné s prostředky původně nespisovnými, především z obecné češtiny a slangů (Chloupek, 1991, s. 50). V komunikačním pojetí (zastávaném mj. Hronkem a Sgallem) jde o soubor prostředků charakteristických pro běžný, každodenní, neformální hovor. Blíží se tak tomu, co jiní autoři označují jako běžnou mluvu / běžně mluvenou češtinu.³

Pokud jde o slovní zásobu, proniknuvší do hovorové vrstvy češtiny obecným rozšířením obecněčeského či slangového výrazu, může zde ztratit svou expresivitu a stát se neutrální (Hauser, 1980, s. 30).

2.1.2. Obecná čeština

Obecná čeština může být chápána dvěma způsoby, tedy buď jako útvar národního jazyka interdialektového typu (regionálně vymezitelný a poněkud i teritoriálně diferencovaný), nebo jako útvar s vyšší komunikační funkcí (tedy útvar typu standardu, o tom více níže).

Obecná čeština druhého typu se od interdialektového typu odlišuje tím, že v krásné literatuře a dramatice reprezentuje živou mluvenou řeč každodenního života, a to nejen v pásmu postav, ale i v pásmu autorském. Přítomnost obecné češtiny v literatuře nasvědčuje tomu, že se stává celonárodním nespisovným útvarem a v této funkci se definitivně odtrhuje od své původní interdialektické podstaty (Chloupek, 1991, s. 54).

Mnohdy se tedy, jak na to poukazuje Marie Krčmová, uvádí pojem obecná čeština do synonymního vztahu s pojmy obecný jazyk, obecná řeč, obecná mluva, obecný / běžně mluvený jazyk, mluvená čeština nebo běžná mluva. Jde zde však o postižení funkce, nikoliv o soubor výrazových prostředků.

---

2 Nelze ji tak pojímat proto, že jí chybí některé neutrální stylové prostředky, a kvůli tomu neodpovídá definici Jaromíra Běliče, který hovorovou češtinu charakterizoval jako vrstvu spisovného jazyka zbavenou na jedné straně prvků výlučně knižních a na straně druhé jevů pociťovaných jako nespisovné. Viz Hronek – Sgall, 1992, s. 23.

3 Běžnou mluvou rozumíme soubor jazykových prostředků užívaných při běžně mluvené komunikaci (Čechová, 2003, s. 52). Pro české prostředí existuje termín běžně mluvená čeština, kterým lze označovat repertoár všech různých, různorodých jazykových prostředků (nospisovných, ale zčásti i spisovných, resp. společných), kterých se užívá v situacích, v nichž se nepředpokládá závazné užívání spisovného jazyka. Jde tedy o rozsáhlou, nejednotnou, nehomogenní řečovou oblast vykazující vysoký stupeň variabilnosti, kterou probíhá řada parametrů (lokální, regionální, generační, sociální aj.). Projevuje se zde tzv. míšení kódů (Daneš, 1997, s. 15).

Krčmová dále rozlišuje interdialektickou obecnou češtinu (OČ I), obecnou češtinu uplatňující se ve veřejné komunikaci (OČ II) a stylizovanou obecnou češtinu používanou v umělecké literatuře (OČ III) (Krčmová, 2000, s. 63–77).

Obecně české prostředky – nikoli vždy strukturní celek – přispívají k utváření komunikátu jako „živě mluveného“ a neveřejného, neoficiálního, privátního (Chloupek, 1991, s. 54).

Charakterizovat nejdůležitější znaky obecné češtiny lze její formální konfrontací se spisovnou češtinou.

V rovině hláskové patří mez hlavní rozdíly tzv. zúžené *i*, které má obecná čeština v koncovkách přídavných jmen a po *l* uvnitř slovních kmenů, zatímco spisovná čeština tam má nezúžené *é*, např. *dobrý x dobré, polívka x polévka*; dále je to obecněčeské *ej* v koncovkách přídavných jmen a v kmenech slov naproti spisovnému *y/i*, např. *cizej x cizí, malej x malý*; třetí důležitá hlásková odlišnost obecné češtiny od spisovné je užívání tzv. protetického *v* na začátku slova nebo po přepone.

Dalším jevem typickým pro obecnou češtinu je krácení nebo dloužení délky samohlásek, např. *jejim, nevím; pivo, tchýně*.

V obecné češtině také na rozdíl od spisovné dochází k zjednodušování skupin souhlásek: vynechávají se souhlásky *t, d* a *k* na začátku slova před jinou závěrovou souhláskou, např. *kanička, dyž, dyby*; nebo mezi dvěma souhláskami, např. *šesnáct, převčirem*. Před skupinou souhlásek nebo mezi souhláskami se vypouští *v*, např. *stek, slíkat*; před *ř* na začátku slova *h*, např. *řmí, řebik*; vypouští se *i* souhlásky *j, l* před souhláskou na začátku slova, např. *du, sem, sme, méno*; *j* rovněž ve slovech *přímení, přídu* nebo *pudu*. K dalšímu zjednodušování souhláskových skupin dochází např. ve slovech *kerej, vem, vemu, dycky, dyť*.

Některé skupiny souhlásek jsou v obecné češtině jiné než ve spisovné, jako je tomu např. ve slovech *šlupka x šlupka, kapsa x kapca*. Vedle spisovného *s* se obecně české *š* vyskytuje i mimo skupiny souhlásek, např. *šahat*.

Rozdíly mezi obecnou a spisovnou češtinou se také projevují v „sousedství“ hlásky *j* a *i/i, y, e*, např. *sázej x sázejí, dělaj x dělají, kreju x kryji/kryju, meju x myji/myju*. U spisovného slova nějaký se v obecně českém slově ztrácí *j* s celou slabikou a vzniká *ňákej*.

V obecné češtině se dále vypouští slabičné *l* např. v slově *jablko* (vzniká *jabko*) nebo v koncovce minulého času, např. *sed si, přines, ved*.

Mezi obecnou a spisovnou češtinou jsou i rozdíly morfologické. Častým obecně českým jevem je koncovka *-ma* v 7. pádě množného čísla u všech skloňovaných slovních druhů nebo zživotňující akuzativ vyjadřující zájem na cíli děje, např. *najít kozáka*.

Pokud jde o substantiva, typickými jevy jsou: koncovka *-ách* v 6. pádě podstatných jmen mužského a středního rodu u slov zakončených na *k*, *h*, *ch*, před kterou se neměkčí, např. *klukách*, *pravítkách*. U substantiv ženského rodu je v obecné češtině omezené krácení kmenových hlásek, např. *krávám* *x* *kravám*; naopak v obecné češtině ustupují více než ve spisovné koncovky vzoru kost vzoru píseň, např. *noce*.

Pro přídavná jména jsou v obecné češtině typické složené tvary, tvary jmenné obecná čeština v podstatě nezná. V množném čísle obecně českých adjektiv se setkáváme s unifikací tvarů, tzn. nerozlišuje se u něj jmenný rod a nedochází v něm k měkčení koncových kmenových hlásek *d*, *t*, *n*, *h*, *ch*, *k*, *r* ani skupin hlásek, vzniká tak např. *hodný kluci*, *hluchý lidi* nebo *německý sedláci*. Přivlastňovací adjektiva se v obecné češtině skloňují v 1. a 4. pádě stejně jako ve spisovném jazyce, v ostatních pádech se ale skloňují jako vzor *dobrej*, tedy např. *bratrovýho*, *bratrovýmu*. Při stupňování přídavných jmen se v obecné češtině častěji sahá po příponě *-ej* než v češtině spisovné.

Obecná čeština dále nerozlišuje rod zájmena třetí osoby, jako tomu je ve spisovné češtině; naopak je v ní rozšířen příklonkový tvar zájmena první osoby *mi*; v případě ukazovacích zájmen se uplatňují tvary jako *tenhle*, *tenhleten* *tendle*, *tendleten*, *tohodletoho* apod. Ohledně ostatních zájmen je užitečné ještě poznamenat, že se v obecné češtině často setkáváme vedle spisovného tvaru pro rod mužský všichni i s tvary *všechny* nebo *všecky*.

Obecně české tvary číslovek *dvouch*, *dvoum*, *dvouma*, *vobouch*, *voboum*, *vobouma* ustupují před spisovnými tvary; stále frekventované jsou v obecné češtině ale tvary *třema*, *čtyřma/štyřma*; číslovky *pět*, *šest* a vyšší mají skloňování spisovné; u číslovky *sto* dává obecná čeština na rozdíl od spisovné přednost nesklonným tvarům, uplatňuje se tedy např. *se sto knihama*; v obecné češtině je rovněž rozšířen tvar *tisíci*, a to např. i v 7. pádě, tedy např. *s tisíci korunama*. Číslovky typu dvojí, trojí zastupují v obecné češtině tvary druhových číslovek *dvoje*, *troje*. Namísto skloňovaných číslovek se v obecné češtině často objevují číslovky základního tvaru nebo nesklonné tvary s koncovkou *-o*, např. *bez čtyř hodiněk*, *se čtvero hodinkama*. Číslovka *mnoho* bývá v běžném hovoru, kde se obecná čeština uplatňuje, nesklonná, např. *s mnoho dětma*.

V obecné češtině se neuplatňují přechodníky; omezené je užívání složených tvarů trpného rodu, a užívá-li se jich, mívá adjektivní tvar participia obecně českou koncovku *-ej*, nemusí být spisovný ani tvar slovesa *být* (odpovídá hláskovým rysům obecné češtiny), např. *bejt zkoušenej*;⁴ vzácný je rovněž minulý způsob podmiňovací.

Podobně jako u adjektiv nerozlišuje obecná čeština ani u přičestí minulého či přičestí trpného jmenný rod v množném čísle, což se projevuje např. v *města se rozrostly*.

U sloves, která mají ve spisovné češtině v 1. osobě singuláru koncovku *-u* nebo *-i*, má obecná čeština v 1. osobě plurálu vedle spisovné koncovky *-me* také kratší koncovku *-m* (ta bývá klasifikována jako nejen obecně česká, ale i spisovná hovorová, tedy odpovídající v zásadě spisovným, ale neformálním textům).

Rozdíly mezi spisovnou a obecnou češtinou se výrazně projevují také ve tvarech slovesa *být*: v podmiňovacím způsobu pomocného slovesa *být* má obecná čeština v 1. osobě plurálu tvar *bysme*, a to i v kombinaci se spojkami, např. *kdybysme*, *abysme*, v pražské obecné češtině bývá běžný i tvar pro 1. osobu singuláru *bysem*, jinak je v obecné češtině základním tvarem pro 1. osobu singuláru *bych*. V minulém čase mívá obecně české pomocné sloveso *být* tvar *si* nebo *-s*, které se připojuje k různým větným členům, např. *přišels*, *ten obrázeks nenašel*, *letoss tam byl*. Sloveso *být* plní funkci spony, slovesa existence nebo pomocného slovesa u složeného pasiva se v obecné češtině vyskytuje v 2. osobě singuláru ve tvaru *seš*. Ve slovesech složených z předpony a budoucího času slovesa *být* mívají tvar s kmenovým *y*, např. *zbyde*, v obecné i ve spisovné češtině. Protějšek *zbude* je považován za knižní.

Slovesa první třídy mají v obecné češtině v přičestí minulém, pokud jejich kmen končí souhláskou, tvary bez koncového slabičného *l*, např. *nes*, *pek*, *moh*, *sed si*. Obecně česká koncovka *-u* namísto koncovky *-i* u sloves této třídy pronikla už do hovorové vrstvy spisovné češtiny, a to spolu s tvary jako *můžu*, *mocť*, *pomož*. V obecné češtině se setkáváme také s infinitivy *píct*, *týct*, *plíst*, *víst* apod.

Obecně české tvary sloves druhé třídy, jako jsou *tisknul*, *uštknul* se už také přenesly do hovorové vrstvy spisovné češtiny; v případě sloves této třídy, jejichž kmen nekončí skupinou souhlásek se naopak v obecné češtině vyskytují bez koncovky *-nul*, např. *spad*, *příběh*. Také *tiskla*, *tiskli* je v obecné češtině častější než *tisknula*, *tisknuli*. Vedle tvaru *začala* se objevuje v obecné češtině i tvar *začla*. Tvary jako *najmul*, *obejmul* se již označují za spisovné.

---

4 Viz Štícha, 2004. S. 140–146.

Také obecně české tvary sloves třetí třídy jako *žiju, žijou, kupuju, kupujou* už pronikly do hovorové vrstvy spisovné češtiny.

Slovesa čtvrté třídy mají v obecné češtině v 3. osobě plurálu tvary s *-í, -ejí i -ej*, např. *prosí* (západočeské), *prosejí, prosej*. U vzoru *prosit se* v obecné češtině objevují tendence k vyrovnávání měkčení souhlásek na konci kmene před příponami *-ova, -en-*, např. *zařad'ovat*; nebo k vyššímu stupni měkčení, např. *přinešenej*. Tam, kde má spisovná čeština tvary s *-i-* i s *-e-*, má obecná čeština pouze tvary s *-e-*, např. *myslet*.

U sloves páté třídy v obecné češtině dochází ke zkracování či vynechávání koncového *-í*, typické je rovněž kolísání mezi tvary 1. a 5. třídy, např. *dřímu – dřímám*.

Pro obecnou češtinu jsou typické už i do hovorové češtiny proniknuvší tvary příslovcí *líp, míň, dýl, radši*; při jejich stupňování se vedle spisovné koncovky *-ejí* objevují i koncovky *-ej, -ejc, -ejš*.

Pro charakteristiku větné skladby obecné češtiny nelze srovnávat obecnou češtinu a spisovnou češtinu, jako tomu bylo v případě hláskových a morfologických rozdílů. Rozhodujícím pro syntax není vztah těchto dvou útvarů národního jazyka, nýbrž je to povaha projevu, rozdíly tedy mají základ stylistický, výběr prostředků záleží na tom, jedná-li se o projev formální, nebo neformální, běžný.

V každodenním hovoru se v souvětí podřadném uplatňují podřadící spojky, kterým v oficiálním projevu náleží jiný význam, např. spojka *až* ve větě příslovečné účinku: *Spal by, až by brečel*; nebo se v něm užije spojky, která má též význam, ale není knižní, např. *protože* namísto *jelikož* nebo *jak* namísto *jakmile*. Vedle skloňovaného vztažného zájmena *který* se v běžném hovoru často užívá nesklonných zájmen *co, jak, což*, naopak knižní *jenž* se v něm neuplatňuje.

Neformální projevy jsou ve srovnání s formálními bohatší na tzv. přídavné větné prvky, jako jsou přívětné výrazy, vsuvky, kontaktní slova aj., které plní různé modální funkce, např. udržení kontaktu s posluchačem, vysvětlování, navazování, rozvažování atd.

Nadměrné je v běžném hovoru také užívání ukazovacích zájmen, která slouží buď k odkazování nebo k emocionálnímu zdůraznění, např. *To je ten nejkrásnější film, co sem viděl*.

Časté je v běžném hovoru i vyšínutí z větné vazby.

V oblasti slovní zásoby jde stejně jako v případě syntaxe o rozdíly stylistické. Spisovná a obecná čeština má totiž většinu lexika společnou. Řada lexikálních jednotek není v pravém smyslu slov obecně česká – vázaná na neformální vyjadřování na území Čech –, ale spíše celonárodně nespisovná. Často obecně český výraz pronikne do hovorové vrstvy spisovného jazyka a pak se postupně dostane i do vrstvy stylově neutrální.

Obecná čeština však má slova nebo slovní spojení, která ve spisovném slovníku nenajdeme. Jedná se o slova emocionálně příznaková, od expresivních přes pejorativní až k tabuovaným; o výrazy přejaté ze slangu (o prostředcích expresivity a onomaziologických postupech příznačných pro slang viz dále) a o slova typická pro každodenní hovor, charakterizovaná obecně českou hláskovou podobou.⁵

V souvislosti s obecnou češtinou je potřeba vymezit pojem městská mluva. Tu *Stylistika češtiny* definuje jako „hierarchické využití dvou nebo více jazykových útvarů při komunikační aktivitě obyvatel města“ (Chloupek, 1991, s. 56), ve které může vést zárodek obecného jazyka. Městská mluva pražská je založena na obecné češtině, můžeme ji přímo označit za typickou či základní variantu obecné češtiny (Hronek – Sgall, 1992, s. 21).

2.1.3. Slang

„Původ slangu spočívá ve výrazové aktualizaci spojené s určitým zájmovým nebo pracovním prostředím. Slangové vyjadřování se tvoří a přijímá jako projevení společenské solidarity. Podstatou jeho utváření je jazyková hra [...]“ (Chloupek, 1991, s. 59). Jako slang v užším smyslu lze chápat „nespisovné názvy příznakové citově, expresivně, u nichž je patrná motivace zvýraznit výjimečnost prostředí a aktivit v něm i snaha mluvčího o vyjádření osobního vztahu k osobám a věcem [...]“ (Hubáček, 2004, s. 41). Odráží se v nich taktéž snaha předvést osobitost jejich uživatele, dovednost jazykové hry, smysl pro humor nebo i jistou averzi vůči oficiálnosti (Hubáček, 2004, s. 42). Miloš Dokulil označuje tyto projevy jako onomaziologickou motivaci individuální potřebou vyjádřit afektivitu jedince, což znamená hledání stále nových, neotřelých lexikálních prostředků, které jsou výraznější, a tedy

---

5 Obecnou češtinu jsem charakterizovala podle Hronek – Sgall, 1992. S. 27–80. (Vyjma pasáže o nespisovných tvarech pasiva opatřenou odkazem na zdroj.) Při vymezení obecné češtiny jsem se zaměřila pouze na její tvary užívané na téměř celém území Čech, případně na tvary centrální, tj. pražské, varianty obecné češtiny, neboť tyto jsou pro mé potřeby podstatné. Jsem si však vědoma skutečnosti, že variant obecné češtiny je více a že užívání některých tvarů nemusí být rozšířeno po celém území Čech, nýbrž že je omezeno na jejich určitou část. Varianty užívané pouze na Moravě jsem z výčtu znaků tedy záměrně vynechávala.

i působivější než běžné, vžitě, a proto i málo působivé jazykové prostředky.⁶ Pro slang jsou příznačné onomaziologické postupy slovtvorné (univerbizace, krácení slov), sémantické (metafora, metonymie) a frazeologizace.

Univerbizace, tj. nahrazování (spisovných) víceslovných pojmenování pojmenováním jednoslovným, se realizuje náhradou sousloví odvozeninou (Hauser, 1980, s. 160). Využívá se k tomu celá řada odvozovacích přípon.⁷ Univerbizací mohou vznikat i složeniny, např. *volnostylař, kovošrot*.

Hojně se ve slangu uplatňuje také haplogogie, tj. redukce slabik nebo hlásek ve slově, např. *šim* („prosím“). Slova jsou krácena, hláskově upravována a opatřována příponami, např. *děják, magneták*.⁸

Slovtvornými a sémantickými postupy vznikají synonymní pojmenování k výrazům běžným, nociónálním, úředním apod., která jsou motivována potřebou intenzifikace výrazu (Hubáček, 2004, s. 42) a v jejichž bohatosti se projevuje pro slang příznačná jazyková tvořivost (Hauser, 1980, s. 26). Konotují kvality mimořádnosti, neoficiálnosti, emocionálnosti, důvtipu (Chloupek, 1991, s. 59).

2.1.4. Argot

Pojem argot u nás označuje tajnou mluvu společensky izolovaných skupin občanů původně ze sociálního podsvětí. Předpokladem vzniku argotu – podobně jako slangu – je jistá kolektivní solidarita společenské skupiny, stejné záměry, cíle a zájmy – ty však zašifrovány specifickým vyjadřováním mají zůstat veřejnosti pokud možno utajeny. Uživatelé argotů vycházeli při tvorbě jeho výrazů z jazyka východoevropských Židů založeného na němčině jidiš, z mezinárodní gaunerské mluvy rotwelsch a z romštiny. Z argotu přežívají některé výrazy a fráze v obecném úzu (Chloupek, 1991, s. 60).

---

6 DOKULIL, Miloš: *Tvoření slov v češtině – 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Československá akademie věd, 1962. S. 19. Parafraze dle Hubáček, 2004, s. 42.

7 Uvádět je na tomto místě nebudu, je jich totiž opravdu velké množství. Jejich přehled poskytuje např. Hronek – Sgall, 1992, s. 74–78.

8 Tamtéž, s. 25.

2.1.5. Funkce slangismů a argotismů

Aspekty, jež jsou pro slangismy a argotismy příznačné, lze podle Hubáčka dělit na jazykové a na mimojazykové. Za jazykové považuje především „využívání produktivních onomaziologických postupů bez zření k jejich spisovnosti, systémovost, snahu o pojmovou diferenciaci [...] komunikační funkčnost a vyjadřování expresivity“ (Hubáček, 2004, s. 40), podstatnými mimojazykovými aspekty jsou pak povaha a stupeň „uzavřenosti a výjimečnosti“ prostředí, věkové a sociální složení jeho příslušníků a dále psychické faktory (Hubáček, 2004, s. 40).

2.1.6. Současná jazyková situace

Současná jazyková situace se vyznačuje dynamickými jevy, které František Daneš označuje termínem substandardizace. Jedná se o vztah standardního neboli spisovného jazyka a variet stojících mezi ním a dialektami, tedy substandardů neboli nestandardů, které lze chápat ve smyslu užším jako „pokleslý“ nebo „nižší“ standard, anebo v širším: „vše mimo standard“ (Daneš, 1997, s. 13–14). „[...] zjišťujeme široké pásmo (diapazon) rozkládající se mezi ‚vysokým standardem‘ (především psaným spisovným jazykem v úzkém smyslu, s velmi silnou normou, jeho hovorovou vrstvou a dále pak různě ‚obecnými‘ regionálními koiné, tj. interdialektami s rozličným rozsahem užívání, až ke zcela omezeným místním nářečím a k slangům. Přitom mezi těmito oblastmi neexistují v dnešní češtině ostré, neprostupné hranice, nýbrž více nebo méně plynulé přechody. Nejde vlastně o útvary ve smyslu vymezených formací s pevnou normou.“ (Daneš, 1997, s. 14). Substandardizace proniká nejen do komunikace ústní, ale i do komunikace psané. Stylistika češtiny dokonce definuje standard samotný jako „celospolečenský útvar jazykový s vyšší komunikační funkcí [...] a to základu spisovného [...] nebo nespisovného [...] avšak i tak plnicího celospolečenské funkce“ (Chloupek, 1991, s. 51).

Jak konstatuje František Daneš, „dnes – necháme-li stranou čistě formální ‚spisovné‘ situace ... – jen málokdo užívá nějaké ‚čisté variety‘. Zpravidla mluvíme jazykem kombinovaným, smíšeným, např. hovorově spisovným promíšeným prvky tzv. obecné češtiny, nebo regionálním interdialektem kombinovaným s lokálním nářečím a některými tvary spisovnými. A navíc přistupuje významná diferenciovanost řeči podle nejrůznějších

mluvních situací, přičemž tato diferenciací probíhá v řeči každého jednotlivého mluvčího. Nejde přitom snad jen o rozdíly stylistické apod., nýbrž i o rozdíly čistě jazykové (hláskové, morfologické, lexikálně-frazeologické, intonační aj.“ (Daneš, 1997, s. 14).

2.2. Jazyk uměleckých textů

Jednotlivé jazykové útvary a vrstvy mají rozdílné postavení a jsou také v uměleckých textech rozdílně reflektovány (Mareš, 1995, s. 233).

Umělecké texty jsou sice projevy psané, ale styl písemných projevů v nich zdaleka nemá výhradní postavení (Hausenbals, 1969, s. 91). „Spisovný jazyk, především ve své neutrální složce, zaujímá pozici základního útvaru oficiální komunikace, a proto funguje i pro literaturu jako její bezpříznaková báze“ (Mareš, 1995, s. 233). Lze říci, že spisovný jazyk je pozadím každého komunikačního aktu, tedy i uměleckých textů (Chloupek, 1991, s. 48), že „relevance spisovné normy pro díla umělecká vyplývá z toho, že slovesné umění je součástí kultury jakožto nejvyšší složky společenského života a že jde o komunikaci veřejnou, přesněji: k veřejnosti zaměřenou – a té právě slouží jazyk spisovný“ (Hausenbals, 1969, s. 91).

Podle *Stylistiky češtiny* literatura preferuje základní formu spisovného jazyka v jazykové mikrosituaci líčení a uměleckého popisu (Chloupek, 1991, s. 47).

Pro uměleckou literaturu je také užitečná skutečnost, že vlastní spisovný jazyk je „zjevnou zárukou [...] často neosobnosti a nezúčastněnosti“ (Chloupek, 1991, s. 47).

Základní forma spisovné češtiny tedy zaujímá v uměleckých textech významné postavení, nikoliv však dominantní. Je třeba „respektovat fakt, že spisovný jazyk se v současné literární tvorbě prakticky nemůže uplatňovat bez ohledu na nespisovné útvary, zejména na obecnou češtinu“ (Komárek, 1996, s. 169), nejrozšířenější z interdialektů, který je v uměleckých textech přednostně vybírán jako protějšek spisovného vyjádření (Mareš, 1995, s. 233).

Nespisovný jazyk má své uplatnění v uměleckých textech z toho důvodu, že velmi často modelují či simulují verbální komunikaci mluvenou (Mareš, 1995, s. 234). Prvky nespisovného jazyka se uplatňují „v mikrosituacích vytvářených dialogem, naznačujícím komunikační akty běžného denního života, nebo vůbec při mikrosituacích intimnosti“ (Chloupek, 1991, s. 47), ve vnitřních monolozích postav, „samo vypravování bývá velmi často stylizováno jako přímé ústní vyprávění“ (Hausenblas, 1969, s. 91), tedy se „nospisovná základna [...] u některých autorů dostává i do autorského vyprávění v I. osobě“

(Hausenblas, 1969, s. 97). Autorská řeč se tak sblíží s řečí postav, případně se s ní i kombinuje v různých typech polopřímé řeči nebo i prolíná (Hausenblas, 1969, s. 94).

2.2.1. Pronikání nespisovných prvků češtiny do umělecké literatury ve 20. století

Důležitým mezníkem ve vývoji jazyka umělecké literatury do dnešní podoby je konec 1. světové války. Karel Hausenblas uvádí čtyři důležité tendence slovesné tvorby:

Spisovná základna se v té době odklonila od knižnosti a posunula k hovorovosti. Projevuje se to především v próze, jako příklady takových jejích autorů lze jmenovat Karla Čapka nebo Marii Pujmanovou a Ivana Olbrachta, kteří v tomto směru prováděli úpravy při novém vydání svých starších děl.

Výrazněji se delimitovaly spisovné prostředky slohově neutrální a slohově příznakové, což umožnilo autorům, zejména Vladislavu Vančurovi, využívat širokého rozpětí dikce.

Častěji se v uměleckých textech začala uplatňovat obecná čeština, vidět to můžeme například v románu *Osudy dobrého vojáka Švejka* Jaroslava Haška.

Rozšířil se rovněž záběr o další slangy a argot, jakožto odraz tzv. argotizace velkoměstské mluvy.⁹ Sledovat tento zájem lze např. u Karla Poláčka, Eduarda Basse nebo u Emila Vachka (Hausenblas, 1969, s. 94 – 95).

Lubomír Doležel popisuje rozdíl mezi užíváním a funkcí nespisovné češtiny v poválečné próze a v próze realismu a naturalismu takto: „V realismu a naturalismu plnily nespisovné prostředky funkci ‚evokační‘ v širokém smyslu, ať již sloužily k charakteristice postav anebo k charakteristice sociálního prostředí. Jejich použití bylo v podstatě normováno, tj. poetika realismu a naturalismu předpokládala, zejména v dialogu, použití příslušných nespisovných prostředků k vykreslení sociálního prostředí anebo typu. V moderní próze však zákon ‚jazykové charakteristiky‘ neplatí [...] Nespisovné prostředky, osvobozeny od své bezprostřední služebnosti v zobrazení sociálního prostředí nebo typu, mohou nyní nabývat nejrůznějších funkcí v epické struktuře“ (Doležel, 1965, s. 156). Za výraznou funkci Doležel pokládá funkci aktualizační, „opírající se o rozpor mezi nespisovností a fixovaným spisovným pozadím [...] Protože cílem není ‚věrná‘ jazyková charakteristika, nýbrž aktualizace a

---

⁹ Tento pojem označuje vývoj vztahu nespisovných jazykových útvarů k ostatním vzhledem k malým jazykovým kontrastům obyvatel velkoměsta s malým rozpětím vertikální sociální struktury, které naše země má ve srovnání se západními poměry. Více viz Trost, 1935, s. 106–108.

překvapení na ustáleném spisovném pozadí, jsou možné nejen různé stupně ‚míšení‘ mezi spisovností a nespisovností, zcela svobodné přechody od spisovných prostředků k nespisovným v rámci jednoho díla, ale také zcela svobodné střídání různých jazykových útvarů v různých dílech téhož autora“ (Doležel, 1965, s. 156–157).

Charakterizační funkce jazyka se však v umělecké próze uplatňovat nepřestala. V padesátých letech dvacátého století se objevují pokusy užívat různých variet češtiny jako hodnotící charakteristiky postav, jako je tomu např. v Řezáčově *Nástupu* (1951), kde záporné postavy mluví obecnou češtinou, zatímco ty kladné mají jazykovou základnu spisovnou, užívají hovorovou podobu spisovného jazyka s občasnými odchylkami obecně českými. Karel Hausenblas hodnotí tyto pokusy jako „neprávem diskreditující obecnou češtinu v poměru k nářečím“ (Hausenblas, 1969, s. 96) a uvádí dále, že se jako takové ve větší míře neujaly. Na přelomu let padesátých a šedesátých se ale začíná hojněji objevovat obecná čeština a slang v řeči mladých postav (Hausenblas, 1969, s. 97), a od té doby nadále se setkáváme se snahou „vystihnout charakter postav určitého věku a určité společenské vrstvy právě pomocí jazyka jejich promluv“ (Kolářová, 1996, s. 167). Charakterizační funkce jazyka jakožto výrazový prostředek „korespondence mezi chováním a vyjadřováním postavy“ (Komárek, 1996, s. 169) tedy byla, jak uvádí Karel Komárek, doceněna: „Volba jazykových prostředků nebo vrstvy národního jazyka podle charakteru postavy dnes nevyplývá jen ze zásad realismu – to znamená, že jejím hlavním cílem už není pouhé zachycení skutečného vyjadřování – nýbrž ze snahy o komplexní zobrazení lidského typu“ (Komárek, 1996, s. 169). Věra Linhartová Komárkovo tvrzení potvrzuje: „střídání jazykových prvků různých jazykových útvarů a poloútvárů nabízí větší komunikační bohatost, plní autorský záměr vytvořit komplexní, plastický obraz postavy a prostředí“ (Linhartová, 1996, s. 173), nazývá ale tuto schopnost jazyka jako individualizující a přitýká jí možnost vytvářet „povědomí demografického určení postav“ (Linhartová, 1996, s. 173).

Ve druhé polovině padesátých let dvacátého století dochází k dalšímu posunu v jazyku umělecké prózy. „Důležitým momentem tu bylo zvláště úsilí o zvniternění prózy, o její subjektivaci, o zachycení všech citových rozměrů současného člověka. S tím souviselo i velké rozšíření takových kompozičních postupů, jako je skazové vyprávění (tj. vyprávění v 1. osobě neboli tzv. ich-forma)“ (Stich, 1975, s. 217). Tento epický útvar je živnou půdou pro nespisovný jazyk.

To, že nespisovná základna proniká i do autorské řeči v ich-formě, se nestává celkovým trendem, „vzniká totiž široká paleta různých typů vypravování [...] Spolupůsobí tu řada faktorů interindividuálních a individuálních: vztah mezi řečí autorskou a řečí postav, specifická vyprávění v I. osobě v poměru k vyprávění ve 3. osobě, zvláštnosti jednotlivých žánrových forem, základní postoj autora k vyjadřované skutečnosti a způsob jejího zobrazení (styl v širokém slova smyslu) i výběr tematiky, přitom všem bývají mezi jednotlivými autory značné rozdíly individuální“ (Hausenblas, 1969, s. 97).

Lubomír Doležel rozlišuje v tomto směru tři jazykové typy prózy, založené na vztahu umělecké literatury ke spisovnému jazyku a k nespisovným útvarům nadnářečním a slangovým.¹⁰ Jedná se o typ spisovný, typ nespisovný a typ smíšený.

První typ je reprezentován dvěma variantami. V případě té první je osnovou řeči vypravěče knižní podoba spisovného jazyka, v řeči postav je užíváno jeho hovorové podoby. Zásadní spisovností se nevyklučuje občasné použití prostředků nespisovných, zejména obecné češtiny, vždy se ale nějakým způsobem odrážejí na spisovné osnově. V tomto typu jsou zastoupena jak vyprávění v er-formě, tak i v ich-formě. Doležel označuje tento typ za příznačný pro prózu 2. pol. 20. stol. a zahrnuje do jeho představitelů např. Františka Hrubína (*U stolu*, 1958), Jana Otčenáška (*Romeo, Julie a tma*, 1958) nebo Ivana Klímu (*Bezvadný den*, 1960). V druhé variantě spisovného typu je osnovou řeči vypravěče hovorová podoba spisovného jazyka s občasnými výchyly k obecné češtině nebo k mírné knižnosti. Jako příklady tohoto typu uvádí Ludvíka Aškenázyho (*Dětské etudy*, 1960) nebo Jana Wericha (*Italské prázdniny*, 1960).

Osnovou druhého, nespisovného typu je obecná čeština nebo slang. Tento typ je realizován skazovým vyprávěním. Reprezentován v umělecké próze 2. pol. 20. stol. je např. Zdeňkem Hendrychem (*Tři notičky z Wenera*, Plamen 1961) nebo Ludmilou Romportlovou (*Papoušek zmizel*, 1962).

Třetí, smíšený typ, v němž dochází ke kombinaci spisovné a nespisovné češtiny různými způsoby a v různé míře, se rovněž realizuje ve dvou variantách. První z nich respektuje dvě promluvová pásma, přičemž řeč vypravěče je na bázi spisovné češtiny a řeč postav na bázi nespisovné. Tento typ je obdobou spisovného typu, liší se od něho ale tím, že jazyková diferenciací je zde realizována pomocí dvou odlišných jazykových struktur – struktury

---

¹⁰ Prostředky tradičních místních dialektů Doležel vylučuje pro jejich řídké a omezené užívání v umělecké literatuře 2. pol. 20. stol., která je tématicky a svým významem úzce regionální. Viz Doležel, 1962, s. 655 – 660.

spisovné a struktury nespisovné –, zatímco v prvním typu je jazyková diferenciacie realizována v rámci jediné, spisovné struktury. Za představitele tohoto typu lze označit např. Vladimíra Kleise (*První den po neděli*, Plamen 1961) nebo Vladimíra Vávru (*Světila v podzemí*, 1960). Ve druhé variantě smíšeného typu se prvky spisovné a nespisovné češtiny prolínají bez ohledu na promluvová pásma. V tomto typu se spisovnost a nespisovnost projevují skrze hláskovou, tvarovou nebo lexikální stránku. Mezi představitele tohoto typu patří např. Josef Škvorecký (*Můj táta Haur a já*, Plamen 1961) nebo Arnošt Lustig (*Můj přítel Vili Feld*, původně v knize *Ulice ztracených bratří*, 1959).

Kromě skazového vyprávění, projevuje se v autorské řeči v současné próze další podstatný jev, totiž polopřímá řeč. „Polopřímá řeč vyjadřuje city a dojmy jednajících osob tak, jak v nich vznikly, tedy větou zvolací, přímou otázkou a pod., nikoli prostou oznamovací větou, jak by učinil autor, kdyby vypravoval jen svými slovy [...] Sem třeba počítati i místa, kde autor líčí věci zevního světa tak, jako by se na ně díval očima osoby, jež v jeho vypravování vystupuje“ (Haller, 1929, s. 123).

Vnáší-li se do polopřímé řeči prvky obecné češtiny, popř. vulgarismy, „nutně vzniká u části publika i kritiky dojem, že se spisovný jazyk vulgarizuje. Tento dojem ještě sílí tam, kde je celá povídka položena do přímé řeči, jinými slovy, kde nevystupuje jako vyprávěč autor sám, nýbrž jedna z jeho postav“ (Hrabák, 1962, s. 291–292). Obecná čeština, slang a argot se do umělecké literatury začaly vnášet v souvislosti se zájmem o zvláštní sociální skupiny a spodinu společnosti (Komárek, 1996, s. 169).

František Štícha nespátřuje vliv na podíl nespisovných prvků v autorské řeči pouze v protikladu vyprávění v první a ve třetí osobě, ale důležitý je podle něj i sociální status vypravěče. Nespisovná čeština se bude více objevovat u „pouličního výrostka“ než u „dospělé vzdělané ženy“, u objektivního, nezaujatého vypravěče, kterého se děj přímo ani citově nedotýká, můžeme očekávat spíše spisovnou češtinu (Štícha, 1996, s. 188).

Lze říci, že „výrazné střídání kódů [...] v autorské řeči [...] je [...] v soudobé české literatuře obecně výrazem autorovy snahy – ať uvědoměle či nikoli – o jazykovou literární reprodukci střídání emočních i intelektuálních postojů při komunikaci, související s jejím tématem, stylem, rytmem a dalšími okolnostmi“ (Štícha, 1996, s. 188).

3. Praktická část

3.1. Jak Potopit Austrálii

Povídka *Jak potopit Austrálii* je psána skazovou formou vyprávění. Vypravěčem a zároveň hlavní postavou povídky je chlapec ve školních letech. Dalšími postavami jsou kamarád vypravěče a zároveň hlavní postavy Prokop, jejich učitel zeměpisu a školní inspektor. Jejich promluvy jsou vyjádřeny přímou řečí vyznačenou uvozovkami.

3.1.1. Rovina hlásková v promluvovém pásmu vypravěče

V promluvovém pásmu vypravěče dochází k nikoliv pravidelnému střídání prvků spisovné a nespisovné češtiny, lze hovořit o jejich kolísání.

Změna *i/ý > ej* se v promluvovém pásmu vypravěče uplatňuje ve všech koncovkách přídavných jmen, např. *dobrej chlap, ležel nataženej, zaručenej průšvih, divnej pocit, velkej pták, v bílejch pláštích, opřenej* atd.; jedinou výjimkou je spisovný tvar *nejistých*. Ten se vyskytuje v pasáži: „*Fialka udělal několik nejistých kroků [...] díval se na něj* (Fialka, pozn. B. B.) *a na spodním rtu mu vykvétal opar*“ (Šabach, 1999, s. 12). Pomocí spisovného tvaru adjektiva je v tomto případě jazykově vyjádřen vážný ráz mikrosituace, kterou pasáž líčí. Ze stejného důvodu je zde užito spisovného tvaru číslovky *několik* namísto hovorového tvaru *pár*, který by se vzhledem k celkovému charakteru jazykového projevu vypravěče nabízelo.

Změna *é > í/ý* se v promluvovém pásmu vypravěče rovněž uplatňuje systematicky, např. *vlítla, rozhlídl, vyhlídnutý*; jediný užitý spisovný tvar *ohlédl se* plní tutéž funkci jako spisovný tvar adjektiva *nejistých*, uvedený výše, tedy funkci vyjádření vážného charakteru líčené mikrosituace: „*Pak se usmívat přestal [...] Vykročil k Fialkovi a zasyčel: ‚Co je tohle za mapu? Kde je Austrálie?!‘ Fialka se vlastně poprvé ohlédl za sebe*“ (Šabach, 1999, s. 11).

Užívání protetického *v* zde rovněž kolísá: slova, jako jsou např. *odpoledne, osobnost, oznámil, očima, oceán, doopravdy, odněkud* nebo předložka *o*, která by mohla mít nespisovnou podobu, jsou zachována ve spisovném tvaru, na druhou stranu se zde vyskytují tvary *vodjakživa* nebo *vodšoural*.

V případě tvaru *vodjakživa* jde patrně o zdůraznění celoživotní, neměnné skutečnosti, která mluvčího netěší: „*Ta hlava, která měla vodjakživa problémy už s malou násobilkou [...]*“ (Šabach, 1999, s. 7); v případě tvaru *vodšoural* podporuje protetické *v* negativní význam sdělení: „*[...] vykouril nám všechny cigára, a pak se zved a vodšoural se domů*“ (Šabach, 1999, s. 7–8).

Ke kolísání při uplatňování protetického *v* dochází i v případě tvaru osobního zájmena *on*: v témže promluvovém pásmu vypravěče se setkáme s nespisovným tvarem *von* i se spisovným tvarem *on*. V případě, v němž autor použil tvaru s protetickým *v*, jde nejspíš o záměr vyjádřit důležitost osoby, kterou zájmeno zastupuje, neboť ta vypravěče přivedla k (pravděpodobně) celoživotnímu zájmu: „*Mám rád mapy [...] Jsem Atlas. Jsem jako Prokop, kterej mě naučil mít mapy rád. Von a Fialka, náš učitel zeměpisu*“ (Šabach, 1999, s. 7).

K zjednodušování skupin souhlásek v promluvovém pásmu vypravěče dochází pouze v jediném případě, a tím je tvar *pučil*, jinak jsou uplatňovány spisovné tvary, např. *jsem, jsme jdeme, nějakej* apod.

Pokud jde o rozdílné skupiny souhlásek v obecné a spisovné češtině, obecně český je zde v promluvovém pásmu vypravěče tvar *šáhnul*.

Kolísání spisovných a nespisovných prvků v rovině hláskové odpovídá jejich užívání v běžně mluvené řeči, o jejíž stylizaci autorovi podle všeho jde.

3.1.2. Rovina morfologická v promluhovém pásmu vypravěče

Koncovka *-ma* v instrumentálu plurálu deklinačních slovních druhů se uplatňuje v pasáži popisující afektivní stav učitele, které tak přidává na expresivité: *mlátil kolem sebe ploutvema*; naproti tomu je na jiném místě v textu užito spisovného tvaru *námi*.

Unifikace tvarů je zde využita téměř stoprocentně, např. *krásný pocity, do pomocný školy, rozumný Australani, přehledný mapy, slepý mapy, opravený mapy*; v případě *na nástěnné mapě*, kde k unifikaci nedochází, jde vzhledem ke kontextu o provokaci: „*Povídali jsme si při práci o tom, že čistě z našeho pohledu je úplně jedno, jestli tam ta Austrálie doopravdy je, nebo není, protože jsem se tam beztak v nejbližší době nechystali [...] kdežto pro takovýho Fialku (učitele, pozn. B. B.) má její bytí nebo nebytí na školní nástěnné mapě rozhodující význam*“ (Šabach, 1999, s. 10–11). Rozlišení jmenného rodu adjektiva podle formálních pravidel je prostředkem k vyjádření výsměchu škole, instituci, která se také snaží vyhovovat jistým společensky daným pravidlům, mj. právě požadavku spisovného vyjadřování.

Zájmena a adverbia se vyskytují ve tvarech spisovných (včetně hovorových) i nespisovných, např. *tyhle momenty, takhle zaskotačili, co na tý zeměkouli, pro takovýho Fialku, ale zas ne takovej; všechny, všechny; líp, vždycky*.

U sloves 2. třídy v přičestí minulém mužského rodu převažuje uplatňování tvarů s elizí *-l*, např. *přečet, zved, řek, snes se, zaklap*; tvarů spisovných, tedy bez elize (*míhl, ohlédl, rozhlídl*), je užito pouze v pasážích vážných, a lze tedy říci, že i ony plní funkci vyjadřování vážnosti líčené mikrosituace: „*Pak se usmívat přestal. Přes čelo se mu míhl stín, jako by nad ním přeletěl velkej pták [...] Rozhlídl se po nás všech [...]*“ (Šabach, 1999, s. 11). Vyskytuje se zde i hovorový tvar s *-nul*: *všimnul*.

Sloveso třetí třídy má v přítomném čase koncovku *-ou*: *vzbuzou*. Při časování sloves čtvrté třídy v přítomném čase dochází ke změně *-í > -ejí/-ej*: *stojej, nechtěj*; při časování sloves páté třídy v přítomném čase ke změně *-ají > -aj* v *pleskaj, čekaj*.

Také užívání nespisovných prvků v rovině morfologické je prostředkem stylizace textu do běžně mluvené řeči.

3.1.3. Rovina syntaktická v promluhovém pásmu vypravěče

V rovině syntaktické se hojně uplatňují elipsy ve větách, typické pro běžně mluvenou řeč. Doklady jsou např. „*Vlastně s Austrálií*“ (Šabach, 1999, s. 13), „*Řekl jsem mu, že dost*“ (Šabach, 1999, s. 9); „*Zeptal jsem se ho, co chce dělat, a Prokop na to: ‚Potopíme Austrálii!‘ [...]*“ (Šabach, 1999, s. 9).

Spontánnost se pokouší autor evokovat také umístováním spojek a částic na začátky vět, např. „*Ale asi ne dost dobrej učitel*“; „*A když nás potkal [...]*“; „*A Fialka se jen tak smutně smál*“; „*Tak proč s tím trochu nehnout*“ (Šabach, 1999, s. 11).

Nejčastěji se opakující částicí na začátku věty evokující spontánnost je částice *vlastně*, kterou v běžném hovoru používají mluvčí jako vycpávkové slovo: „*Vlastně jsem mu v těch chvílích byl dobrej akorát k tomu, aby [...]*“ (Šabach, 1999, s. 8); „*Vlastně s Austrálií. Vlastně je jedno s čím*“ (Šabach, 1999, s. 13).

Častý je také, pro běžně mluvenou řeč typický, výskyt zájmena *co* namísto jiných spojovacích prostředků, např. „*Koukal jsem soustředěně někam, co je Grónsko*“ (Šabach, 1999, s. 12) – zájmeno *co* zde nahrazuje příslovce *kde*; „*Trochu mi bralo náladu, když jsem si na nich přečet, co vlastně stojej*“ (Šabach, 1999, s. 10) – zájmeno *co* zde nahrazuje číslovku *kolik*; „*Zatímco já byl ten, co léta pošilhává ve škole ke dveřím [...]*“ (Šabach, 1999, s. 8) – zájmeno *co* zde nahrazuje vztažné zájmeno *který*.

Hojně se zde rovněž objevují ukazovací zájmena s funkcí odkazovací, např. „*Prokop se na Fialku povzbudivě usmál. Ten zamrkal [...]*“ (Šabach, 1999, s. 12), nebo ukazovací zájmena s funkcí emocionálního zdůraznění, např. „*[...] a má ubohá hlava jako by se stala sluncem. Ta hlava, která měla vodjakživa problémy [...]*“ (Šabach, 1999, s. 7); „*[...] Fialka, náš učitel zeměpisu. To byl moc dobrej chlap*“ (Šabach, 1999, s. 7); „*[...] co se týče provedení, tak to nechá na mně*“ (Šabach, 1999, s. 10).

Pásmo řeči vypravěče se tedy autor evidentně snaží stylizovat do projevu běžně mluveného, spontánního.

3.1.4. Rovina lexikální v promluvovém pásmu vypravěče

Mezi výrazy hovorové patří v promluvovém pásmu vypravěče např. *cigára*, *kumbál*, *kopáči*, *beztak* („stejně“).

Za expresivní lze považovat např. substantivum *šereda* nebo některá slovesa: *hustit*, *šperkovat* („zdobit“), *čmárat* („psát“), *šoupnout*, *hulákat*, *rozprsknout se* („roztříštit se“), která se v řeči autora vyskytují spíše pro oživení textu, upoutání čtenářovy pozornosti; a dále slovesa *šmejdit*, *mrskat* (pohledem, pozn. B. B.), *zasyčet* („vztekle říci“), která slouží k zesílení napětí při líčení vážné mikrosituace.

Z výrazů obecné češtiny se zde vyskytuje *akorát* („jedině“) a uplatňují se zde i výrazy slangu. Jsou to **med.** *exnout*, a dále pak výrazy ze slangu, který bychom mohli označit jako karbanický/hospodský: *voko* (název karetní hry), *patky* (*karet*).

V promluvovém pásmu vypravěče se vyskytuje i zaklení *zaboha*, které nahrazuje a intenzifikuje neutrální adverbium *nikdy*: „*Já bych na to nepřišel zaboha*“ (Šabach, 1999, s. 9).

Metonymické povahy je *litr červenýho* („litr červeného vína“), uplatňuje se zde hlásková změna *-é > -ý*.

Prostřednictvím slovní zásoby hovorové a obecné češtiny, slangu a částečně prostřednictvím expresivních výrazů se autor snaží řeč vypravěče přiblížit spontánnímu vypravěčství a oživit text. Jiná užitá příznaková slova výrazově podporují popisovaný děj.

3.1.5. Nespisovné prvky v promluvových pásmech postav žáků vyjádřených přímou řečí vyznačenou uvozovkami

V Prokopových promluvách se uplatňují odchylky od vlastního spisovného jazyka v rovině hláskové: změny *-í/-ý > -ej*: *takovejch*; a *-é > -í/-ý*: *zlý*. V rovině morfologické je užito obecně českého tvaru slovesa *být* v podmiňovacím způsobu: *kdybysme*. V rovině lexikální se uplatňují expresivní slovesa *šlohnout* („ukrást“) a *přepísknout* („přehnat“). Za další příznakový doklad lze považovat primárně neměrové adverbium *děsně* pro vyjádření míry velkého stupně: *děsně vody*.

Tyto odchylky od vlastního spisovného vyjadřování plní funkci charakterizační – jejich stylizované uplatňování v povídce napodobuje skutečnou promluvu chlapce ve školních letech.

Stejnou funkci plní odchylky od vlastního spisovného jazyka v promluvě hlavní postavy, v níž se vyskytuje obecně český tvar slovesa *být*: *bejt*; a expresivní výrazy: *díra* („bezvýznamné místo“), *mrňavý*.

3.1.6. Nespisovné prvky v promluvovém pásmu postavy učitele vyjádřeném přímou řečí vyznačenou uvozovkami

Za pozornost stojí promluvy učitele věnované jeho žákům – hlavní postavě a Prokopovi – v mikrosituacích mimo školní prostředí.

V rovině hláskové se v nich uplatňuje změna *-é > -ý*: *bylo to rychlý*.

V rovině morfologické je užito změny *-ají > -aj* u slovesa 5. třídy: *čekaj*; a hovorového tvaru adverbia *nejmíň*.

V rovině lexikální se objevuje pejorativní výraz *parchanti*, kterým však učitel oslovuje své žáky bez tendence je urazit, naopak jde o přátelské, důvěrné oslovení.

Odchylky od formálně spisovného vyjadřování, které by bylo pro post učitele adekvátní, osvobozují tuto postavu od prototypu učitele. Poukazují na skutečnost, že navzdory povolání ve výchovné a vzdělávací instituci je učitel také „člověkem“, který navíc bez ohledu na sociální statusy dokáže mít se svými žáky přátelský vztah. Díky tomu v povídce nabývá charakter kladné postavy.

3.1.7. Nespisovné prvky v promluhovém pásmu postavy školního inspektora vyjádřeném přímou řečí vyznačenou uvozovkami

V promluvách postavy inspektora se záměrně zřídka vyskytují odchylky od kodifikovaného spisovného vyjadřování – školní inspektor jakožto reprezentant výchovné a vzdělávací instituce by se měl náležitě vyjadřovat formální spisovnou češtinou. V případě užití knižní jmenné formy participia v příčestí trpném *být informován* je jeho stylizované vyjadřování dokonce zahrnuto do krajnosti.

Na druhou stranu je v promluvě inspektora užito i hovorového tvaru ukazovacího zájmena *tohle*. V mikrosituaci, kdy je inspektor rozčilený, je v jeho promluvě uplatněn dokonce expresivní výraz *zašantročit* („nechtěně založit na neznámé místo“).

Vzhledem k tomu, že vypravěčem povídky je žák a ostatními postavami rovněž žák a „lidský“ učitel, jeví se postava školního inspektora jako negativní a její příznačná, „přirozenému projevu“ neodpovídající snaha o spisovné až knižní vyjadřování je vnímána jako nepřiměřené a diskvalifikující. Užití expresivního výrazu v afektivním stavu postavy je tedy prostředkem vyjádření posměchu „masce“ školního inspektora projevující se „škrobeným“ jazykem. Tato „maska“ zakrývá jeho přirozenost, avšak není toho schopná v afektu.

3.2. Za sklem

Povídka *Za sklem* je psána ve skazové formě. Vypravěčem a zároveň hlavní postavou vyprávění je rozhlasový hlasatel. Její děj je postaven na zpovědi tohoto hlasatele. Stěžuje si na svou práci v tom smyslu, že namlouvá-li rozhlasové hry, nesetkává se osobně s herci dalších postav, nevede dialog přímo s nimi, ale se záznamy jejich hlasu.

Nespisovné prvky zde slouží jako prostředek k vyjádření rozčilení hlasatele – připodobňují promluvu vypravěče a zároveň postavy skutečné promluvě někoho, kdo je rozlobený: „*Mně je úplně jedno, kam ty dráty vedou. Pro mě jsou to pořád jen dráty, studený, tuhý a naomak nepřijemný, až z toho brní hlava*“ (Šabach, 1999, s. 93).

3.2.1. Nespisovné jazykové prvky v rovině hláskové

V rovině hláskové se systematicky uplatňují změny: *-í/-ý > -ej*, např.: *chytřejch, dobřej, dobřejch, přesnej, příkrčenej, příjemnej, zamilovanej, kterej, zalígrovanéj, každěj, ze svejch, cejtít, bejt*; a *-é > -í /-ý*, např.: *každý slovo, je zajímavý, že..., je divný, že..., příjemnýho člověka, každému vyhovět, na nějakým večírku, na tý rozvrzaný židli, šampaňský, podruhý, nezahlid, svlíkat*.

Uplatňuje se zde i krácení samohlásky ve tvaru *řikaj*, ačkoliv ve všech ostatních slovech je zachována spisovná kvantita samohlásek, např. *vydržím, nevidím, hlásím, trefím*; a to včetně výrazu pejorativního: *pitomým*.

3.2.2. Nespisovné jazykové prvky v rovině morfologické

V rovině morfologické se uplatňuje koncovka *-ma* v instrumentálu plurálu: *lidma*.

Systematická je i unifikace tvarů, např. *studený dráty, tuhý dráty, nepříjemný dráty, rozhlasový hry, jiný termíny, všechny ty slova, který tady padly*.

U sloves 1. třídy jsou v první osobě singuláru přítomného časté hovorové tvary s *-u*, např. *trucuju, nehraju*.

V příčestí minulém sloves 1. třídy převažují ve 3. osobě singuláru tvary s elizí *-l*: *zasek, nezahlid*; ačkoliv k nedochází vždy. Střídání odpovídá promluvě rozloženého mluvčího, který se vzhledem k svému psychickému stavu nesoustředí na spisovné vyjadřování.

Slovesa 3. třídy mají vždy ve 3. osobě plurálu hovorovou koncovku *-ou*: *pochybujou, ukazujou, neulehčujou*.

Rovněž systematicky se zde uplatňuje změna *-í > -ejí > -ej* u sloves 4. třídy: *vařej, snažej se, chválej*; a změna *-ají > -aj* u sloves 5. třídy: *řikaj, mačkaj, tahaj, koukaj, dělaj, udělaj, musej, hledaj, chtěj, povídaj*.

Hojné je zde rovněž uplatňování hovorových tvarů adverbii: *vždycky, nejdřív*; částic: *aspoň, přece, teda*. Setkáváme se zde také výhradně s tvary ukazovacího zájmena s *-hle*.

3.2.3. Nespisovné jazykové prvky v rovině syntaktické

V rovině syntaktické není dodržena započatá větná konstrukce se zdvojeným spojovacím výrazem *jednak – jednak*: „*Jednak jsem tu tak dobře zaligrovanej, že na mě nemůžou, a potom – já mám na rozdíl od nich času dost*“ (Šabach, 1999, s. 93). Nedodržení větné konstrukce je jev velmi běžný v mluvených projevech, obzvláště v promluvách rozloženého mluvčího, který se na formu svého projevu kvůli afektivnímu stavu nesoustředí.

Expresivitu je dosahováno rovněž výplňkovým *jako*: „*Snažej se mluvit jako rozumně*“ (Šabach, 1999, s. 94); spojením *jak to, že...: „[...] a jak to, že to teda nechápu*“ (Šabach, 1999, s. 94); a přídatnými větnými prvky, např. „*Snažej se mluvit jako rozumně a chválej mě, že jsem moc dobrej a podobně, ale pozor!, že i oni jsou přece fajn [...]*“ (Šabach, s. 94), „*A koneckonců – jsem komediant, takže co*“ (Šabach, 1999, s. 94), „*A pak, mám ten příjemnej hlas*“ (Šabach, 1999, s. 94).

Naléhavost promluvy je podporována kontaktoými výrazy a vsuvkami obracejícími se ke čtenářům, např. „*Podívejte se, dost na tom, že [...]*“ (Šabach, 1999, s. 94), „*[...] ale není to stejně divný, když se nad tím trochu zamyslíte?*“ (Šabach, 1999, s. 94).

Naléhavě působí také věty s elipsou: „*Ale teď už ne*“ (Šabach, 1999, s. 94), „*Jinak ne*“ (Šabach, 1999, s. 96), „*Nic víc*“ (Šabach, 1999, s. 96).

Dále je naléhavosti dosahováno tvary ukazovacího zájmena *ten* s funkcí emocionálního zdůraznění: „*Potřebuju tu Julii vidět*“ (Šabach, 1999, s. 95), „*A pak to čarodějové namixovali s nějakým tím ptačím zpěvem [...]*“ (Šabach, 1999, s. 95).

3.2.4. Nespisovné jazykové prvky v rovině lexikální

Expresivita spojená s rozčlením se projevuje i v rovině lexikální, a to užitím expresivních sloves *vyrvat něco, zblbnout, spláshit, zahulákat si, šmejdit, mrknout se, být zaligrovanej* a adjektiv *pitomý, zpitomělý*.

Objevuje se zde hovorový tvar číslovky *pár* namísto *několik*; hovorové *fakt* namísto *opravdu*; neutrální adverbia jsou nahrazena intenzifikátory: *hezky dlouho* namísto *velmi dlouho*, *děsně* namísto *příliš*, *strašně* namísto *velmi*; dále jsou zde užity obecně české výrazy: *kámoš, kafe, být fajn, akorát* namísto *jen*.

Hojně se zde vyskytují frazémy a metaforická vyjádření, v případě: *dávat si hubičky s mikrofonem* („mluvit do mikrofonu“) jde o metaforu s funkcí expresivního vyjádření, srov. kontext: „*Dávám si tady s tím pitomým mikrofonem hubičky a mám v hlavě průvan*“ (Šabach, 1999, s. 95).

3.3. Tisíc a jedna noc

Povídka *Tisíc a jedna noc* je vyprávěna v er-formě, objektivní vypravěč zde přesto chybí, děj povídky je popisován z pohledu zloděje, který chce vykrást byt v domnění, že je prázdný, ale uvnitř ho překvapí přítomnost malé holčičky, kterou rodiče zanechali doma.

Promluvvé pásmo vypravěče-zloděje popisuje děj prostřednictvím nepřímé řeči, vnitřní mentální pochody postavy-zloděje jsou vyjadřovány polopřímou řečí, někdy i přímou řečí bez vyznačení uvozovkami. Promluvvová pásma vypravěče a postavy se vzájemně prolínají. Dialog mezi postavou zloděje a postavou holčičky je vyjádřen přímou řečí vyznačenou uvozovkami.

3.3.1. Nespisovné jazykové prvky v promluvvovém pásmu vypravěče

V promluvvovém pásmu vypravěče jsem v rovině hláskové ani v rovině morfologické neshledala žádnou odchylku od základní spisovné formy jazyka.

Zato se v něm hojně vyskytují citově zabarvená slova. Častá jsou deminutiva při popisu holčičky (a jejích činností): *holčička, knížka, zlehýnka, prstýnky, pramínky*; kontrastem k těmto deminutivům je jejich neuplatnění v případech, v nichž by to rovněž bylo možné, ne-li očekávané, ale tím, že jich užito není, je vykreslována kromě roztomilosti dítěte i jeho prozíravost, vlastnost, která se s naivitou dítěte neslučuje. Jde o případy: „*Takže seš teda zloděj,‘ pozorovala ho přivřenýma očima*“ (Šabach, 1999, s. 31) a nikoliv *očičkama*, a „*Holčička ho pozorovala velkýma chytrýma očima. Na prst si namotávala pramínky vlasů*“ (Šabach, 1999, s. 32).

Výrazy hovorové objevující se v řeči vypravěče jsou: *řetízák, šňůra, brynda*. Slouží k oživení textu. Expresivní výrazy užitá v promluhovém pásmu vypravěče jsou: substantivum *idiot*; slovesa *zavýt* (,zanaříkat‘), *vysoukat ze sebe*, *vypadnout* (,odejít‘), *civět*, *mumlat*, *zamumlat*. Všechny podporují napínavost děje. Stejnou funkci plní i **mor.** *zašvidrat* (očima, pozn. B. B.). Uplatňuje se zde i zaklení *zatraceně*, které rovněž podporuje napětí.

V rovině syntaktické je užitá výpustka slovesa z věty: „Stál a uvažoval, co dál“ (Šabach, 1999, s. 30).

3.3.2. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu postavy zloděje vyjádřeném polopřímou řečí a přímou řečí bez vyznačení uvozovkami

V tomto pásmu dochází k odchylce od spisovného základu v rovině hláskové pouze v jediném případě, jímž je zjednodušení skupiny souhlásek ve tvaru *dyř*.

V rovině morfologické se uplatňují hovorové tvary ukazovacích zájmen, např. „*Tohle je tedy situace!*“ (Šabach, 1999, s. 30).

V rovině syntaktické se často uplatňují eliptické věty, které podporují dějové napětí.: „*[...] pokoušel se napodobit hlas své matky. Její matky? Matky vůbec*“ (Šabach, 1999, s. 30); „*Hop nebo trop*“ (Šabach, 1999, s. 32) – v tomto případě jde o nevětný frazém; „*Ale co on?*“ (Šabach, 1999, s. 32); „*Tři roky v tůrmě. Čaj z tarase a všechny tyhle ptákoviny [...] Tři roky. Do pytle!*“ (Šabach, 1999, s. 31); „*Kdyby okamžitě vyrazil přes tyhle dveře, klička chodbou a tři patra dolů, bráno po pěti schodech*“ (Šabach, 1999, s. 31).

V rovině lexikální se uplatňují hovorový výraz: *chytnout* (,dopadnout, zatknout‘); expresivní výraz: *ptákoviny*; zaklení *do pytle*; dále nespisovné slovo přejaté z němčiny *kšeft*; a výraz vězeňského slangu: **rus.** *turma* (,oddělení výkonu kázeňských trestů‘). Narazíme zde také na metonymické označení *taras* (,dýmkový tabák‘), které vzniklo ze značkového určení druhového jména – *Taras Bulba* byla značka dýmkového tabáku.

Uplatňují se zde i frazémy, v nichž je užitá nespisovných tvarů, jedná se o *Matěj ze mlejna* (,hlupák‘) s obecně českou hláskovou změnou *-í/-ý > -ej*; *hop nebo trop* a *být něco někomu fuk* obsahující výrazy hovorové.

Slovník postavy zloděje je stylizací slovníku typického pro mluvčího z okraje společnosti.

3.3.3. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu postavy zloděje vyjádřeném přímou řečí vyznačenou uvozovkami

Promluvy zloděje vyjádřené přímou řečí vyznačenou uvozovkami se liší v tom, ke komu zloděj promlouvá.

Tam, kde zloděj promlouvá „sám k sobě“, je uplatňována hlásková změna *-í/-ý > -ej*, např. *bejt*.

V rovině morfologické se uplatňuje změna *-ejí > -ej*: *směj*; je zde také užito hovorových tvarů zájmena: *tohle*, a částic: *přece*, *teda*.

V rovině lexikální se setkáváme s univerbizovaným hovorovým tvarem *tutovka*; se zakleními: *do pytle*, *panenanebi*; i s výrazem slangovým: **věžeň**. *flák* (‘*trest odnětí svobody*’). Všechny tyto výrazy plní expresivní funkci, a to včetně slova *tutovka*, které je vzhledem ke kontextu výrazem ironie, protože ten, od koho dostal zloděj echo na prázdný byt, nepočítal s možností, že by někdo zůstal doma: „*Do pytle! Tohle je teda tutovka. Panenanebi, za tohle bude další flák!*“ (Šabach, 1999, s. 29).

Promlouvá-li zloděj k holčičce, zpočátku, tedy když ještě holčička neví, že je zloděj, je užito neutrální spisovné češtiny až na dvě výjimky. Těmi jsou zjednodušení skupiny souhlásek (*pudu*) v rovině hláskové a hovorový výraz *mrknout* (‘*podívat se*’) v rovině lexikální.

Poté co holčička prohlédne nečekaného návštěvníka a ten dostane strach z udání, se styl jeho promluv posouvá, je v nich využíváno více prvků nespisovné a hovorové češtiny.

Vedle spisovné koncovky *v každý den* se zde vyskytuje nespisovné *-ej*: *každej*, *bejt*; dále se uplatňuje změna *-é > -í/-ý*: [...] *trapný by to bylo [...]*. Je zde také užito protetického *v*: *dovopravdy*, *vodsad’* (v tomto obecně českém tvaru se uplatňuje rozdílná skupina hlásek než ve spisovném tvaru *odtud*). Hojně je také zjednodušování skupin souhlásek: *vem*, *vemu*, *eště*, *přídu*, *nepude*, *sem* (namísto *jsem*).

V rovině morfologické se vyskytují hovorové ukazovací zájmeno a adverbium *tak* s postfixem *-hle*: *tohle*, *takhle*. Příslovce času mají hovorové tvary bez *-e*: *dřív*, *nejdřív*.

U slovesa čtvrté třídy se uplatňuje změna *-í > -ej*: *vletěj*.

V případě přívlastku *lapený* substantiva *zvíře* není dodržena spisovná rodová shoda adjektiva.

V rovině lexikální se vyskytují výrazy obecné češtiny *furt*, *zejtra*; dále expresivní výrazy: *trable*, *zmizet* („rychle odejít“); vulgarismus *kejhák*; zaklení *do pytle*, *panenanebi*, *panebože*; užito je zde i argotismu *lapák*. I tato slovní zásoba čerpá ze slovníku typického pro zloděje, resp. spodinu společnosti.

3.3.4. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu postavy holčičky vyjádřeném přímou řečí vyznačenou uvozovkami

V promluvách holčičky vyjádřených přímou řečí je užíváno spisovných i nespisovných prvků.

V rovině hláskové se uplatňuje změna *-i/-y > -ej*: *hodnej*, *zlej*; k žádným jiným odchylkám od vlastního spisovného jazyka zde ale nedochází.

V rovině morfologické má 3. osoba singuláru slovesa 4. třídy v přítomnosti koncovku *-ej*: *pustěj*; 3. osoba singuláru slovesa 5. třídy v přítomnosti má koncovku *-aj*: *daj*. Vedle spisovného tvaru slovesa *být* ve druhé osobě singuláru *jsi* se objevuje i obecně český tvar *seš*.

Adverbia mají tvary hovorové: *nejmíň*, *vždycky*.

V rovině syntaktické se zde uplatňuje holčička záměna vztažného zájmena *který* zájmenem *co*: „*Takže seš loupežník, co krade?*“ (Šabach, 1999, s. 31).

Ve větě „*Seš zloděj, tak už musíš něco vymyslet*“ (Šabach, 1999, s. 33) vyjadřuje částice *už* nikoliv časový údaj, ale podmínku („protože jsi zloděj, něco dokážeš vymyslet“).

V rovině lexikální se neobjevují žádná nespisovná, expresivní ani hovorová slova.

Toto střídání spisovných, hovorových a nespisovných prvků odpovídá běžnému vyjadřování dítěte, promluvy postavy holčičky jsou tedy jeho stylizací.

3.4. Balada štědrovečerní

Povídka *Balada štědrovečerní* je rozdělena do podkapitol, resp. pasáží, v kterých se střídá zaměření vypravěče v er-formě na postavu učitele a na postavu žáka s přezdívkou Blbštjan. Vnitřní řeč postav je vyjádřena polopřímou řečí nebo řečí přímou bez vyznačení uvozovkami, jejich dialogy přímou řečí vyznačenou uvozovkami. Vypravěč, podobně jako v povídce *Tisíc a jedna noc*, se snaží zachycovat děj očima postav a popisovat i jejich mentální pochody. Tato tendence se projevuje v jazykové podobě těchto podkapitol.

3.4.1. Nespisovné jazykové prvky v promluvovém pásmu vypravěče v podkapitolách, resp. pasážích, zaměřených na postavu učitele

V podkapitolách, resp. pasážích věnovaných postavě učitele se setkáváme s malým množstvím odchylek jazyka od spisovné základny.

V promluvovém pásmu vypravěče v rovině hláskové k žádné odchylce od spisovné základny nedochází. V rovině morfologické je užito pouze hovorových tvarů ukazovacího zájmena s postfixem *-hle*; a adverbia *nejdřív*. V rovině syntaktické se rovněž neobjevuje žádná větná konstrukce, která by se vymykala formálnímu projevu.

V rovině lexikální se vyskytuje jen hovorový výraz *beztak*, expresivity je dosaženo pouze intenzifikací výrazu, tedy nahrazením neutrálního adjektiva *velký* adjektivem *hrozný*.

Důvodem, proč v tomto promluvovém pásmu nejsou téměř vůbec užívány nespisovné prvky, je snaha vypravěče sžít se s postavou. Učitele v této povídce můžeme totiž označit za typického – oddaného šíření osvěty a slušného. Tento jeho charakter se odráží jak v jeho vnitřní řeči, tak i v jazykových projevech (viz dále).

3.4.2. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu postavy učitele vyjádřeném polopřímou řečí

V promluhovém pásmu postavy učitele vyjádřeném polopřímou řečí nedochází k žádným odchylkám od vlastního spisovného jazyka ani v rovině hláskové ani v rovině morfologické.

V rovině syntaktické je vyjádřena citová nedotčenost postavy učitele skutky postavy Blbštajna ve větě: „*Nějaký Blbštajn na tom sotva něco změní*“ (Šabach, 1999, s. 36) neurčitým zájmenem *nějaký*, které postavu Blbštajna zobecňuje, a tím i bagatelizuje.

Uplatňují se zde i eliptické věty, např.: „*Jen maličko*“ (Šabach, 1999, s. 38); a věty uvozené částicí: „*Že by to zkusil?*“ (Šabach, 1999, s. 38); „*Jenže kdy jindy?*“ (Šabach, 1999, s. 38). V rovině lexikální není užito žádných nespisovných ani hovorových slov, za expresivní lze považovat výraz *přilípnout*.

3.4.3. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu postavy učitele vyjádřeném přímou řečí bez vyznačení uvozovkami

V promluhovém pásmu postavy učitele vyjádřeném přímou řečí bez vyznačení uvozovkami nedochází v rovině hláskové k žádným odchylkám od vlastního spisovného jazyka.

V rovině morfologické je užito hovorových tvarů ukazovacího zájmena s postfixem *-hle*; a dále hovorových tvarů adverbíí: *dneska*, *vždycky*.

V rovině syntaktické je uplatněna elipsa ve větě: „*Musím chvílku počkat* (na to, pozn. B. B.), *co se bude dít*“ (Šabach, 1999, s. 38).

V rovině lexikální se nesetkáme s žádným nespisovným ani expresivním výrazem.

3.4.4. Promluvvové pásmo postavy učitele vyjádřené přímou řečí vyznačenou uvozovkami

Přímou řečí vyznačenou uvozovkami učitel pouze recituje úryvek z Erbenovy balady *Štědrý večer*; kterou po jazykové stránce plně zachovává v jejím původním znění.

Úryvek z Erbenovy balady *Štědrý večer* tvoří rovněž závěr podkapitol, resp. pasáží, zaměřených na postavu učitele a zároveň i závěr celé povídky. Jsou v něm ponechány knižní tvary sloves s *-ti* nebo slovo *nežli*, které jsou dány do protikladu s expresivním výrazem *huhlat* vyskytující se v řeči vypravěče: „*Lépe v mylné naději sníti [...] strašlivou poznati jistotu, huhlal do kliky*“ (Šabach, 1999, s. 40). Tento jazykový kontrast podporuje ironii osudu, když učitel ve snaze o získání zkušenosti dobrovolně olízne v mrazu kliku a přilepí se k ní.

3.4.5. Nespisovné jazykové prvky v promluvvovém pásmu vypravěče v podkapitolách, resp. pasážích, zaměřených na postavu žáka Blbštajna

V podkapitolách věnovaných postavě žáka Blbštajna je v promluvvovém pásmu vypravěče v rovině hláskové uplatněna pouze záměna hlásky *v* hláskou *f*: *fousy*. V rovině morfologické k žádné odchylce od vlastního spisovného jazyka nedochází.

V rovině syntaktické se i zde uplatňuje redundantní tvar neurčitého zájmena *nějaký* s funkcí bagatelizování: „*Byla lehoučká, nezatížená nějakým penálem*“ (Šabach, 1999, s. 35).

Dále je zde užito nahrazení příslovce *kde* zájmenem *co*: „*Namaloval si nad záchodovou stěnu, tam co končí asphalt, křídou terč [...]*“ (Šabach, 1999, s. 36).

V rovině lexikální je užito hovorového substantiva *pětka* (‘desetikoruna’) a expresivního slovesa *plácnout* (‘prudce položit’). Vyskytuje se zde také expresivní frazém *slintat si na kravatu* (‘hodně mluvit’). Tvaru adjektiva *dobrý* je zde užito v posunutém významu s funkcí zdůrazňovací: *byl o dobrou hlavu větší*.

V tomto promluvvovém pásmu vypravěče se nespisovných prvků uplatňuje více než v řeči vypravěče v podkapitolách, resp. pasážích, zaměřených na postavu učitele. Důvodem je opět snaha vypravěče sžít se s postavou. Jak už přezdívka Blbštajn napovídá, jedná se o nepilného žáka v pubescentním věku.

3.4.6. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu postavy žáka Blbštajna vyjádřeném polopřímou řečí

Polopřímá řeč postavy žáka Blbštajna je stylizací vnitřní řeči pubescenta. Projevuje se to ve všech jazykových rovinách.

V rovině hláskové se uplatňuje změna *-é > -í/-ý*: *takovýhle, na mě je všechno tohle moc krátký*. Dále se zde vyskytuje zjednodušení skupiny souhlásek: *di*; a také protetické *v*: *vo*.

V rovině morfologické se uplatňují hovorové tvary ukazovacího zájmena s *-hle*.

Ve tvaru slovesa 2. třídy ve 3. osobě singuláru v přičestí minulém je užitá nespisovná koncovka *-nul*: *zmáčknul*; ve 3. osobě singuláru slovesa 4. třídy dochází ke změně *-í > -ej*: *tvářej*.

Uplatňují se zde také nespisovné a hovorové tvary adverbii: *vodsad', líp, zas, blíž*; a obecně český tvar částice *prej*.

V rovině syntaktické se zde setkáváme s doklady nahrazení vztažného zájmena *který* zájmenem *co*: „[...] *vykvajznout se na celou školu v čele s tím nádivou, co se z něho pořad snažil něco udělat*“ (Šabach, 1999, s. 36); „*Hlídacího psa, co vás nutí sedět [...]*“ (Šabach, 1999, s. 36).

Časté je užívání vsuvek: *ale co, jo, jó, a co z toho?*; a najdeme zde i doklad nahrazení slovesa citoslovcem: „[...] *za pár měsíců už vypadnu a sbohem pane učiteli!*“ (Šabach, 1999, s. 36).

V rovině lexikální je číslovka *několik* nahrazena hovorovým tvarem *pár*; intenzifikační tvar adverbia *dost* nahrazuje adverbium *hodně*. Vyskytuje se zde i hovorový tvar adverbia *jakbysmet*.

Najdeme zde mnoho výrazů obecně českých (zároveň většinou expresivních): *fešák, frajer, auťák, nádiva, tajtrlík, srab, šmírovat, vykvajznout se*; dále mají příznak slova: *přišít* (,určit někomu něco'), *zmáčknout* (,vystavit někoho tlaku'), *kašlat* (na něco, pozn. B. B.), *vypadnout* (,odejít'), zaklení *di do háje*, výraz na pomezí slangu a argotu *načapat* (,přistihnout') nebo frazém *mít od někoho pokoj*.

Uplatňuje se zde i úmyslné užívání citově zabarveného tvaru *matka* namísto neutrálního *máma*, tolik příznačného pro slovník mladistvých.

Slovní zásoba postavy žáka Blbštajna je plná expresivní výrazů, jejich užívání v textu však neplní funkci vyjádření expresivity děje, nýbrž jsou prostředkem k vyjádření expresivity vnitřního světa dospívajícího člověka, plného rozporů.

3.4.7. Nespisovné jazykové prvky v promluhovém pásmu postavy žáka Blbštajna vyjádřeném přímou řečí vyznačenou uvozovkami

V promluhovém pásmu postavy Blbštajna vyjádřeném přímou řečí vyznačenou uvozovkami se v rovině hláskové systémově uplatňují změny: *-í/-ý > -ej: necejtíte, tvářej, polejt, rozmejšlejte, teplej*; a *-é > -ý: něco jinýho, to je těžký*. Dále je zde užito protetické *v: dovopravdy*; a zjednodušení skupiny hlásek: *eště*.

V rovině morfologické se uplatňuje unifikace tvarů: *všichni jsou zalígrovaný*. Tvary ukazovacího zájmena jsou hovorové s *-hle*. U slovesa 2. třídy je uplatněna elize *-l chyt*. Je zde také užito hovorového tvaru adverbia *dneska* a citoslovce *helejte*.

V rovině lexikální se objevují obecně české výrazy *fór, krapánek*; i výrazy expresivní: *malér, huhňavý, zalígrovaný (,zavřený‘), cpát se (,jíst‘)*.

V promluvě postavy Blbštajna je užít i knižní jazyk: „*Možná že by šel utrhnout, jenže to jistě tuze bolí*“ (Šabach, 1999, s. 39). Jedná se v tomto případě o jazykové vyjádření tendence provokovat učitele, který je přilepen jazykem ke klice.

Promluvy žáka Blbštajna vyjádřené přímou řečí jsou tedy rovněž pomocí nespisovných a expresivních prvků stylizovány do projevu mladistvých.

4. Závěr

Analyzovala jsem po jazykové stránce čtyři povídky z Šabachovy sbírky *Jak potopit Austrálii*, dvě z nich jsou psány skazovou formou vyprávění, tj. v ich-formě (*Jak potopit Austrálii*, *Za sklem*), ve dvou je vypravěč v er-formě (*Tisíc a jedna noc*, *Balada štědrovečerní*) a uplatňuje se v nich na rozdíl od povídek v ich-formě vedle nepřímé řeči a přímé řeči vyznačené uvozovkami polopřímá řeč a přímá řeč bez vyznačení uvozovkami.

V povídce *Jak potopit Austrálii*, je vypravěč zároveň hlavní postavou vyprávění, mladým chlapcem. V jeho promluvovém pásmu se explicitně neprojevuje jeho sociální status, neobjevují se zde např. po lexikální stránce žádné výrazy typické pro řeč mladistvých, ačkoliv jeho promluvové pásmo je stylizováno do řeči běžně mluvené – dochází v něm ke kolísání spisovných a nespisovných prvků v rovině hláskové a morfologické, v rovině syntaktické se uplatňují prvky běžně mluveného projevu – a tuto jazykovou stylizaci by čtenář od promluvy mladého chlapce očekával spíše než stylizovanou řeč formální, spisovnou.

Hlavním záměrem této stylizace běžně mluvené řeči ale je napodobování běžného, spontánního vyprávění. Autor oživuje text také pomocí hovorových, expresivních, nespisovných a slangových slov. Expresivní výrazy někdy plní funkci výrazového podpoření popisovaného děje, poukázala jsem na to, že k témuž účelu autor využívá i prvky spisovné češtiny.

Míra uplatnění nespisovných prvků v promluvových pásmech postav, jež jsou vyjádřeny přímou řečí vyznačenou uvozovkami, se odvíjí od typu, resp. charakteru, postavy (v řeči žáků a učitele se uplatňuje nespisovnost více než v promluvách školního inspektora, naopak v jeho promluvách je užito i prvku knižního), jejich vzájemných vztahů a dále od stylizované komunikační mikrosituace, v níž hraje důležitou roli stylizovaný psychický stav postavy. Lze vysledovat i projev mimotextového obecného negativního postoje vůči autoritám v užívání nespisovných prvků v řeči postav učitele a školního inspektora.

V povídce *Za sklem* dochází rovněž ke kolísání spisovnosti a nespisovnosti v rovině hláskové a morfologické, v tomto případě je však kolísání prostředkem stylizace promluvy jedince v afektivním stavu, tedy prostředkem korespondence mezi prožíváním a vyjadřováním postavy. Stylizovaná zloba a naléhavost promluvy se projevuje i v rovině syntaktické a především pak užíváním expresivních výrazů, intenzifikátorů, metafor a frazémů v rovině lexikální.

V povídce *Tisíc a jedna noc* dochází k prolínání promluvových pásem vypravěče a postavy zloděje. V promluvovém pásmu vypravěče, který líčí děj, dochází k odchylkám od základní spisovné formy zřídka, naopak hojně k nim dochází v polopřímé řeči, již je vyjadřována vnitřní řeč postavy zloděje, a v promluvových pásmech postavy zloděje a postavy holčičky vyjádřených přímou řečí vyznačenou uvozovkami. V těchto případech plní nespisovné prvky funkci charakterizační – jsou jednak prostředkem zobrazení komplexního lidského typu (zloděj, dítě), jednak prostředkem korespondence mezi prožíváním a vyjadřováním postavy (afektivní stav postavy zloděje).

V povídce *Balada štědrovečerní* dochází rovněž k prolínání promluvových pásem vypravěče a postav, vypravěč se s postavami ztotožňuje. Toto ztotožňování se odráží na míře užívání nespisovnosti v promluvovém pásmu vypravěče: v pasážích, kde se vypravěč zaměřuje na postavu dospělého, erudovaného učitele se nespisovné prvky uplatňují méně, naproti tomu v pasážích, kde se vypravěč zaměřuje na postavu pubertálního žáka Blbštajna, se nespisovnost uplatňuje více. Stejně je tomu i v promluvových pásmech postav vyjádřených polopřímou nebo přímou řečí. Nespisovné prvky zde tedy rovněž plní funkci charakterizační.

Ve všech čtyřech povídkách kolísá užívání spisovnost a nespisovnost v rovině hláskové, morfologické, syntaktické a lexikální nepravidelně, lze však vysledovat nejčastější odchylky od vlastního spisovného jazyka.

V rovině hláskové se hojně uplatňují změny *-i/-ý > -ej*; *-é > -i/-ý*; a užívání protetického *v*. K zjednodušování skupiny souhlásek dochází pouze za účelem vyjádření expresivity, jinak jsou uplatňovány spisovné tvary. Zachovává se rovněž spisovná kvantita samohlásek, ve vybraných povídkách jsem našla pouze jediný tvar se zkrácenou samohláskou, jeho užití neplní žádnou výjimečnou funkci, slouží stejně jako mnoho jiných prvků k vyjádření expresivity. V rovině morfologické se hojně uplatňuje unifikace tvarů; dále změny u sloves všech tříd: *elize -l* a změna *-i > -u* u sloves 1. třídy; *elize -nul* u sloves 2. třídy; změna *-i/-í > -u/-ou* u sloves 3. třídy; změna *-í > -ejí/-ej* u sloves 4. třídy; *-ají > -aj* u sloves 5. třídy. Časté je také uplatňování hovorových tvarů ukazovacího zájmena *s -hle* a hovorových tvarů příslovcí.

Našla jsem i několik dokladů uplatnění koncovky *-ma* v instrumentálu plurálu deklinačních slovních druhů vedle spisovné *-mi*; obecně českých tvarů slovesa *být* vedle převažujících spisovných tvarů; hovorových tvarů pro totalizační zájmeno maskulina (*všechny, všechny*); obecně českých tvarů participia.

Naproti tomu koncovka *-ách* v lokálu maskulin a neuter u slov zakončených na *k, h, ch*, před kterou se neměkčí; kolísání mezi vzory feminin píseň a kost; nerozlišování rodu zájmena třetí osoby; příklonkový tvar osobního zájmena *mi*; obecně české tvary číslovek; nerozlišování jmenného rodu u přičestí minulého či přičestí trpného v množném čísle; koncovka *-m* v plurálu sloves zakončených v singuláru *-i/-u*; nebo měkčení souhlásek na konci kmene sloves 4. třídy před příponami *-ova, -en-* nebyly v mnou analyzovaných povídkách uplatněny vůbec.

V rovině syntaktické se hojně uplatňují prvky běžně mluvené řeči, jako jsou eliptické věty, využívání přídatných výrazů, časté je také nahrazování spojek zájmenem *co* a uplatňování spisovných i hovorových tvarů ukazovacích zájmen s funkcí emocionálního zdůraznění.

V rovině lexikální se uplatňují výrazy hovorové, expresivní i obecně české, pomocí kterých je promluva vypravěče stylizována do běžně mluveného projevu; do mluveného projevu mladistvých, sociálně vyloučených nebo do projevu emocionálně afektivních. Častý je také výskyt metaforických vyjádření a frazémů. Výrazy slangu a argotu najdeme ve vybraných povídkách zřídka. Nejsou navíc využívány pro svůj mimojazykový aspekt

výjimečnosti prostředí a věkové nebo sociální příslušnosti (např. v promluvách postav žáků se vůbec neobjevuje studentský slang, v promluvách postavy zloděje je jediný doklad vězeňského slangu), slouží spíše jako prostředky stylizace běžně mluvené řeči, příp. jako prostředky k vyjadřování expresivity.

Navzdory uvedeným uplatňovaným odchylkám od spisovného jazyka, navzdory ztrátě výsadního postavení, zůstává spisovný jazyk, v povídkách *Tisíc a jedna noc* a *Balada štědrovečerní* základním jazykovým útvarům. Podle dělení Lubomíra Doležela by povídka *Tisíc a jedna noc* náležela k druhé variantě typu smíšenému, ve kterém se spisovné a nespisovné jazykové prostředky vzájemně prolínají a prostupují bez zřetele na rozlišení promluvových pásem vypravěče a postav. Povídky *Za sklem* a *Jak potopit Austrálii* by náležely do typu nespisovného, jehož základním útvarům je obecná čeština.

5. Seznam literatury

5.1. Primární literatura

ŠABACH, Petr: *Jak potopit Austrálii*. 5. vyd. Praha; Litomyšl: Paseka, 1999.

5.2. Sekundární literatura

BĚLIČ, Jaromír: *Sedm kapitol o češtině*. Praha: SPN, 1955.

ČECHOVÁ, Marie a kol.: *Současná česká stylistika*. Praha: ISV, 2003.

DANEŠ, František: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997.

DOLEŽEL, Lubomír: Jazykové typy současné prózy. In *Slavica Pragensia*. Praha : Universita Karlova. 1962, č. 4, s. 655– 660.

DOLEŽEL, Lubomír: Aktualizace v současném uměleckém jazyce. *Naše řeč*. 1965, roč. 48, č. 3, s. 153–161.

HALLER, Jiří: Řeč přímá, nepřímá a polopřímá. *Naše řeč*. 1929, roč. 13, č. 6, s. 97–107 a 121– 130.

HAUSENBLAS, Karel: Čeština v dílech slovesného umění. In *Kultura českého jazyka*. Liberec: Severočeské nakladatelství Liberec, 1969, s. 89–101.

HAUSER, Přemysl: *Nauka o slovní zásobě*. Praha: SPN, 1980.

HRABÁK, Josef: Několik úvah o obecné češtině a vulgarismech v současné české próze. *Naše řeč*. 1962, roč. 45, č. 9–10, s. 289–298.

HRONEK, Jiří – SGALL, Petr: *Čeština bez příkras*. Praha: H&H, 1992.

HUGO, Jan (ed.): *Slovník nespisovné češtiny. Argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost. Historie a původ slov*. Praha: Maxdorf, 2006.

HUBÁČEK, Jaroslav: Ke vztahu spisovné češtiny a sociolektů. In MINÁŘOVÁ, Eva – ONDRÁŠKOVÁ, Karla (eds.): *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 40–43.

CHLOUPEK, Jan a kol.: *Stylistika češtiny*. Praha: SPN, 1991.

JEDLIČKA, Alois: *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: Univerzita Karlova, 1974.

KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdenka (eds.): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha:

NLN, 2008.

KOLÁŘOVÁ, Ivana: Mluvenostní stylizace a využití nespisovných výrazů v některých prozaických dílech současné české literatury. In ŠRÁMEK, Rudolf (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: Vydavatelství MU, 1996, s. 166–168.

KOMÁREK, Karel: Charakterizační funkce spisovného jazyka v uměleckých textech. In ŠRÁMEK, Rudolf (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: Vydavatelství MU, 1996, s. 169–171.

KRČMOVÁ, Marie: Termín obecná čeština a různost jeho chápání. In HLADKÁ, Zdeňka – KARLÍK, Petr (eds.): *Čeština – univerzália a specifika*. 2. Brno: Masarykova univerzita, 2000, s. 63–77.

LINHARTOVÁ, Věra: Dilema spisovnosti v literatuře. In ŠRÁMEK, Rudolf (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: Vydavatelství MU, 1996, s. 172–175.

MACHALA, Lubomír: *Literární bludiště. Bilance polistopadové prózy*. Praha: Brána, 2001.

MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: NLN, 1997.

MAREŠ, Petr: Spisovná a nespisovná čeština v umělecké literatuře. In JANČÁKOVÁ, Jana – KOMÁREK, Miroslav – ULIČNÝ, Oldřich (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1995 s. 233–240, sv. 2.

STICH, Alexandr: K obecné češtině v současné krásné próze (Ota Pavel). *Naše řeč*. 1975, roč. 58, č. 4, s. 215–223.

ŠTÍCHA, František: Spisovnost a nespisovnost literární řeči vypravěče. In ŠRÁMEK, Rudolf (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: Vydavatelství MU, 1996, s. 188–190.

ŠTÍCHA, František: Pasivum (v češtině) spisovné a nespisovné. In MINÁŘOVÁ, Eva – ONDRÁŠKOVÁ, Karla (eds.): *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 140–146.

TROST, Pavel.: O pražském argotizování, *SaS*, 1935, roč. 1, s. 106–108.